

Друштвена искљученост (ексклузија)-значајан показатељ одсуства социјалне кохезије

Увод

Појмови социјална искљученост и социјална кохезија су, као уосталом, и сви друштвени феномени сложени, комплексни, динамични, и противречни. Оно што ове наведене феномене, у односу на неке традиционалне појмове (моћ, власт, сила, неједнакост) друштвених и политичких наука, издваја јесте што су они релативно новијег датума и њихово изучавање и теоријска операционализација се, углавном, везују за XX век. Треба имати на уму да неки аутори сматрају да на ове феномене у великој мери утиче и информатичко друштво, што нам указује на чињеницу да су ово појаве савременог доба. Истраживач који се бави истраживањем ових појмова мора бити свестан чињенице да ће се сусретати са свим потешкоћама и изазовима који прате изучавање друштвених феномена. При проучавању ових појмова треба, такође, водити рачуна о свим методолошким, аналитичким, објективним и субјективним факторима, јер је реч интердисциплинарним феноменима. Треба истаћи да појам социјална кохезија вуче корен из старијег друштвеног феномена солидарност, коју су користили и дефинисали оснивачи социологије Огист Конт и нарочито Емил Диркем. За ова два феномена постоје различити теоријски приступи и различита научна тумачења. То је у друштвеним наукама очекивано и оправдано имајући у виду сложеност предмета истраживања. Три основне теоријске оријентације изучавања ових феномена су: републиканска, либералистичка и социјал-демократска. Зашто је важно бавити се научним изучавањем ових појава. Да бисмо могли да утичемо и мењамо затечене друштвене односе у жељеном правцу прво морамо разумети природу истраживаних друштвених феномена. Ми ћемо у наредном тексту показати врло директну корелацију између социјалне искључености и друштвене кохезије. Уколико у једном друштву имамо изражен степен социјалне изопштености и друштвене неједнакости, у таквом друштву је нижи степен друштвене кохезије.

Социјална кохезија-дефиниција појма

Термин социјална кохезија је релативно нов, настао касних 80-их година XX-ог века. Истраживачи се, углавном, слажу да је француски социолог Емил Диркем међу првима дефинисао појам социјалне кохезије у књизи „О подели друштвеног рада“ 1893. године. Расправе о опстанку, хармонији и стабилности друштвеног поретка имају дубоке корене у

¹ Докторанд на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду, e-mail:kajtez.bojana@yahoo.com

политичкој филозофији. То је, такође, била централна тема социологије, као нове науке, али и њених оснивача од Конта, Сен-Симона до Диркема и Спенсера. Оно што данас називамо социјална кохезија, у Француској традицији, зове се солидарност.

Не постоји универзална дефиниција социјалне кохезије. У питању је сложен, вишеслојан и вишедимензионалан појам.

Организација за економску сарадњу и развој сматра да је друштво кохезивно уколико ради за добробит свих својих чланова, уколико се бори против њихове социјалне искључености, ствара и негује осећај припадности друштву, подстиче поверење, и нуди својим члановима прилику за социјалну мобилност².

Општеприхваћено начело значења појма социјална кохезија подразумева способност друштва да осигура добробит свим својим члановима, да минимизира неједнакост и избегне поларизације. Добробит претпоставља не само правичност и недискриминацију у приступу правима човека, него и: 1) достојанство сваке особе и уважавање њених способности и доприноса друштву, уз пуно поштовање културне различитости, мишљења и уверења, 2) слободу индивидуалног развитка сваког појединца током целог животног века и 3) могућност сваког појединца да активно и у пуном смислу партиципира у друштву.³ Како наводи професорка Мира Лакићевић, социјална кохезија подразумева равноправност свих грађана Европске Уније у остваривању економско-социјалних и политичких права, од којих посебно истиче: равноправност жена и мушкараца, сагледавање права и потреба деце и омладине у контексту доктрине одрживог развоја, материјално угрожене породице (самохране родитеље), мигранте и етничке мањине, особе са инвалидитетом и старије особе, нарочито оне који живе сами и немају подршку своје породице. Према њеном мишљењу, главно средство за промоцију социјалне кохезије јесте успостављање и одржавање добро развијеног система социјалне сигурности, заснованог на принципима солидарности, узајамности и хуманизма. Такође, социјална кохезија не подразумева само борбу против сиромаштва и искључености, него и настојање да се развија солидарност међу генерацијама, како садашњих, тако и будућих. Она сматра да је, када већ постоји сиромаштво и друштвена искљученост, неопходно мерама социјалне политике помоћи рањивим друштвеним групама да превазиђу неповољне животне ситуације у којима се налазе.

Студија „Трендови социјалне кохезије“ бави се анализом развоја феномена социјалне кохезије унутар држава Европске уније. Према дефиницији Савета Европе, социјална кохезија је концепт који укључује вредности и принципе који имају за циљ да обезбеде да сви грађани имају подједнак приступ економским и социјалним правима, да уживају достојанство и социјално поверење⁴. Уколико грађанима у једној држави то није омогућено, утолико говоримо о проблему развоја социјалне кохезије у том друштву.

² Жарко Шундерић, „Улога институција у стварању социјалне кохезије“, ФЕФА, Београд, 2015. стр.22.

³ Мира Лакићевић, „Социјални профил Европске Уније“, ФПН Годишњак, Београд, 2010. стр. 394.

⁴ Наводи се према: Слободан Сокић, „Социјална држава и стратегија редуковања сиромаштва и остварења социјалне кохезије (Србија 2000-2013)“, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 126.

У различитим контекстима термин социјална кохезија може се користити да би се истакле:

- 1), „заједничке норме и вредности;
- 2) поседовање заједничког идентитета и припадања широј заједници;
- 3) осећај стабилности;
- 4) постојање одговорних институција које обезбеђују благостање друштва;
- 5) једнака дистрибуција права, могућности, богатства и дохотка; или
- 6) снажно грађанско друштво и активни грађани⁵.“

Истраживачи пројекта „Радар социјалне кохезије“ сматрају да кохезивно друштво карактеришу: „снажни друштвени односи, позитивна емоционална повезаност међу члановима и заједницом, као и препозната усмереност на заједничко добро⁶“. Жарко Шундерић у својој књизи „Улога институција у остварењу социјалне кохезије“ наводи дефиницију аутора Чан (Chan) који сматра да је социјална кохезија стање које обухвата и вертикалне и хоризонталне односе у друштву које карактеришу ставови и правила која стварају поверење, осећај припадности и жељу да се учествује и помогне. Овоме треба додати да неки аутори сматрају да се социјална кохезија састоји од осећаја припадности породици, друштвеној групи, комшилуку и радној средини.

Савет Европе кохезију дефинише као: „способност друштва да обезбеди благостање свим својим члановима, кроз ублажавање неједнакости и спречавање поларизације“ и додаје да је „кохезивно друштво заједница коју одликује међусобна подршка слободних појединаца који усвајају заједничке циљеве на демократски начин⁷“.

Постоје и они аутори који сматрају да се често можемо суочити са контрадикторним дефиницијама појма социјална кохезија. Основни разлог томе они виде у чињеници да владајућа идеологија има кључну улогу у дефинисању појма. Са једне стране, по дефиницији Мадридског клуба, социјално кохезивна друштва су: „стабилна, сигурна, праведна и заснована на промоцији и заштити свих људских права, као и на недискриминацији, толеранцији, поштовању различитости, једнакости у могућностима, солидарности, безбедности и учешћу свих људи, укључујући осетљиве друштвене групе и појединце⁸“. Са друге стране, постоје и аутори који сматрају да социјална кохезија „није увек добра ствар“, као и да „превише кохезије може водити ка друштвеној ускогрудости и заосталости, економској склерози или неуспеху да се реше значајне неправде у друштву⁹“.

У досадашњој теоријској традицији можемо разликовати три различита приступа и модела социјалној кохезији: 1) либерални; 2) републикански и 3) социјал-демократски модел.

⁵ „Праћење социјалне укључености у Србији“, Влада Републике Србије, Београд, 2010. стр. 6.

⁶ Жарко Шундерић, „Улога институција у стварању социјалне кохезије“, ФЕФА, Београд, 2015. стр.

⁷ Исто, стр. 22.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

Либерални модел социјалне кохезије ставља највећи нагласак на активно грађанско друштво, нарочито на локалном нивоу. Улога државе и њених централних институција у погледу пружања социјалне помоћи се смањује. Овај концепт подразумева развијено цивилно друштво са високим степеном грађанског активизма. Основне вредности које помажу кохезији друштва, према заговорницима ове традиције су: толеранција, меритократија и једнакост у шансама.

Републикански модел социјалне кохезије даје нагласак на државу као кључни фактор развоја социјалне кохезије. Према мишљењу теоретичара овог правца, једна од основних улога државе јесте да промовише принципе на којима почива социјална кохезија кроз своје институције на националном, а не на локалном нивоу. Држава, такође, има надзорну улогу у односу на цивилно друштво.

Социјал-демократски модел заговара компромисан став у односу на претходне две теоријске оријентације и тврди да развоју социјалне кохезије подједнако доприносе и држава и аутономне организације цивилног друштва. Сматрамо да сваки од ових приступа има своје предности али и одређене недостатке који се испољавају у друштвеној пракси.

Димензије и индикатори социјалне кохезије

Jane Janson, Robin Pease и Regina Berger Schmit су аутори који су дали значајан теоријски допринос истраживању феномена социјалне кохезије. Regina Berger-Schmitt је дефинисала две основне димензије друштвене кохезије. Прва димензија се односи на редукацију социјалних разлика и унапређење квалитета живота, као и смањење друштвене искључености. Друга димензија социјалне кохезије односи се на процесе јачања друштвених релација и веза што, у ствари, представља социјални капитал конкретног друштва. Jane Janson је дефинисала пет димензија социјалне кохезије. Значај ових димензија огледа се у томе што нам оне могу указати на постојање, односно одсуство социјалне кохезије. Према њеном мишљењу, основне димензије социјалне кохезије су: 1) прихватање различитости, 2) легитимност институција, 3) активност појединаца на тржишту рада, 4) припадност друштву, 5) друштвена партиципација. Поред наведених аутора треба нагласити и да је Пол Бернар (Paul Bernard) аутор који је дефинисао још једну димензију социјалне кохезије: димензију једнакости појединаца у друштву. Његово основно мишљење је да је да се ради о концепту који је заснован на политичким одлукама и да је званична државна политика најодговорнија за промоцију социјалне кохезије.

Аутор који је заједно са својим сарадницима дао посебан допринос разумевању феномена социјалне кохезије је Schiefer. Он је уочио три заједничке компоненте у дефиницијама социјалне кохезије: 1) димензија друштвених односа, 2) повезаности и 3) оријентације ка заједничком добру¹⁰. Свака од ове три димензије има сет својих индикатора на основу којих можемо мерити социјалну кохезију. У оквиру прве димензије, димензије друштвених односа можемо разликовати следеће индикаторе: 1) социјално умрежавањеквалитет и квантитет социјалних односа и друштвених мрежа; 2) политичку партиципацију (степен излазности грађана на изборе) и социо-културну партиципацију

¹⁰ „Social cohesion framework- social cohesion for stronger communities“, UNDP, 2015.стр.12

(активизам грађана, волонтеризам); 3) поверење-осећај поверења грађана у институције и у људе уопште; 4) толеранција, односно прихватање различитости; Другу димензију социјалне кохезије-димензију повезаности карактерише постојање индикатора у виду осећаја припадности и заједничког идентитета са државом и нацијом. Трећу димензију социјалне кохезије-оријентација ка заједничком добру, чине следећи индикатори: 1) осећај друштвене одговорности, 2) солидарност, односно сарадња и подршка суграђана, као и 3) поштовање друштвених институција, правила заједничког живота, као и правила за промену друштвеног поретка.

Генерално говорећи, можемо истаћи да се социјална кохезија састоји од политичке, економске, социјалне и културне димензије, као и то да свака од ових димензија има своје индикаторе. У групу политичких индикатора сврстаћемо следеће: степен излазности на гласање и политичку партиципацију, степен поверења грађана у владу, правосудни систем, полицију и војску (државне институције), као и степен поверења између владе и субјеката цивилног друштва. Сет социјалних индикатора се односи на степен поверења унутар групе (породице, пријатеља), као и припадника исте етничке групе и других група, осећај искључености појединаца и одређених друштвених група, степен активизма и волонтеризма, степен давања, односно донирања појединца другим појединцима или члановима групе, ниво развијене свести о другим групама, степен приступа информацијама. Економски индикатори социјалне кохезије обухватају: перцепцију друштвене покретљивости, задовољство животним стандардима, ставове према будућности, перцепцију могућности запошљавања, као и економске (не)једнакости, задовољство економским развојем и приликама у друштву, стопа апсолутног и релативног сиромаштва, ниво бруто друштвеног производа по глави становника, ниво материјалне депривације, као и ниво инфлације. Културни индикатори социјалне кохезије се односе на: ниво стереотипизације других, перцепције предрасуда и дискриминације, степен учесталости и квалитета контакта са другим групама, ниво знања о другим културама, религијама и етничким групама, као и постојање механизма за решавање сукоба између група. Треба нагласити да је истраживање ових индикатора врло сложено и захтевно, а поготово када је реч о културолошким индикаторима социјалне кохезије. Имајући у виду савремено иноформатичко друштво јак је важно поменути значај још једног индикатора који су истакли истраживачи фондације Bertelsman. Ови истраживачи су дошли до закључка да развијеност савременог информационог друштва има већи утицај на социјалну кохезију него национално богатство или неједнакост у приходима.

Мерење социјалне кохезије

Организација за економску сарадњу и развој (Европе) је 2011. године објавила студију о социјалној кохезији. У овој студији је прецизно дефинисано више начина за мерење степена кохезивности у једном друштву. Прва група показатеља мери неједнакост у приходима. Неједнакост у приходима је, заједно са мерама депривације и сиромаштва, један од главних индикатора у мерењу степена социјалне кохезије. Друга група показатеља се односи на ниво запослености, односно незапослености у друштву. Трећа група показатеља мери ниво благостања у друштву, што подразумева мерење нивоа

друштвене укључености и једнакости, као и ниво партиципације појединаца и група у грађанском и политичком животу друштва. Четврта група показатеља мери ниво развијености социјалног капитала у друштву, посредством припадности и интерперсоналног поверења појединаца. Поред ове четири групе показатеља социјалне кохезије, ОЕЦД је у овој студији, као посебну групу показатеља уврстио и оне који мере задовољство животом. Ту су обухватили: мерење ставова, веровања, перцепције, осећаја припадности, поверење према друштву и другим члановима друштва. Субјективни показатељи имају изузетну важност у прикупљању додатних информација о животу грађана и њиховој перцепцији живота у друштву. У том смислу, они су од непроцењивог значаја јер нам дају потпунију и прецизнију слику о социјалној кохезији друштва. Њихова научна употреба почела је још 60-их година XX-ог века. Холандски економиста Ван Праг је међу првим економистима применио субјективни концепт у економији, а касније су га заговарали и Штиглиц, Сен, Фитуси. Неретко се дешава да нам тзв. објективни (и статистички) показатељи замаскирају праву слику ствари, занемарујући и изостављајући понекад веома важне личне и субјективне податке. Све ово нам указује на чињеницу да је за мерење нивоа социјалне кохезије и искључености у друштву неопходно укључити перспективу самих људи, будући да традиционални економски показатељи не пружају довољно валидних информација. Потреба за увођењем субјективних показатеља, је према истраживачима, израженија у развијенијим земљама. У сиромашнијим земљама објективни показатељи, као што су бруто друштвени производ по глави становника, апсолутно сиромаштво, незапосленост или друштвена неједнакост још увек, нажалост, много тога говоре.

Неколико истраживача окупљених око пројекта Радар социјалне кохезије фондације Bertelsman креирали су 2013. године индекс социјалне кохезије. Почетно полазиште ових истраживача је да се социјална кохезија често сматра предусловом за економски напредак и за стабилну и функционалну демократију. Аутори ове студије су развили квантитативни инструмент за мерење кохезије кроз различите временске периоде. Они су претпоставили да социјалну кохезију карактеришу тимски дух, солидарност, емотивна повезаност и подршка појединаца и друштвених група. Они дефинишу девет показатеља, које су сврстали у три групе, а који се могу користити за мерење социјалне кохезије. Аутори су дефинисали три најважнија социо-економска фактора који битно утичу на ниво социјалне кохезије: национално богатство мерено бруто друштвеним производом по глави становника, неједнакост у приходима мерено Гини коефицијентом и ниво развијености савременог информационог друштва мерен кроз индекс знања. Што је виша вредност индекса знања, виши је и ниво социјалне кохезије. Такође, аутори студије су дошли до врло интересантног закључка да културне, етничке или религиозне разлике у појединим друштвима нису нарочито важне за степен социјалне кохезије. Оно што има пресудан утицај на ниво социјалне кохезије нису постојеће неједнакости и разлике у друштву, већ начин на који људи прихватају те различитости. Као и друге студије, и ова показује директну корелацију која постоји између нивоа националног богатства и социјалне кохезије. Међутим, треба имати на уму то да висок ниво БДП-а не значи нужно и кохезивно друштво. Неједнакост у приходима има јак утицај на ниво социјалне кохезије. Друштва са високим нивоом неједнакости су мање кохезивна друштва. Бројна

истраживања показују да су друштва са највишим степеном социјалне кохезије нордијске земље (Данска, Норвешка, Шведска и Финска), као и Канада, САД, Аустралија и Нови Зеланд.

За мерење степена социјалне кохезије важно је пратити и објективне и субјективне показатеље. Разлог томе треба тражити у резултатима бројних истраживања које указују на чињеницу да постоје специфичне околности када повећање прихода само по себи не утиче на задовољство животом, што је у теорији познато као Естерлинов парадокс. Естерлинов парадокс се односи на богата друштва у којима престаје да важи корелација између нивоа прихода и задовољства животом. Истраживачи су установили да код појединаца постоји одређена тачка до које повећање прихода има значајан утицај на субјективни осећај благостања и среће, те да од те преломне тачке појединци желе више других ставки и да им сама висина прихода није толико значајна за осећај благостања. Често је људска перцепција таква да новац или здравље имају вредност само за оне људе којима недостају.

Социјална искљученост-одређење појма

Појам „социјална искљученост“ последњих година је све присутнији и све више добија на значају, како у земљама Европске Уније, тако и у земљама у транзицији. Главну улогу у промоцији појма социјалне искључености имају научни кругови европске мисли. Већина истраживача у Европи чешће употребљава појам друштвена изопштеност, односно друштвена ексклузија, у односу на појмове сиромаштво, поткласа и маргиналност који су заступљенији у америчком друштву. Социолог Ентони Гиденс (Anthony Giddens) сматра да је овај концепт шири и адекватнији од појма поткласа јер даје нагласак на разне механизме и широку лепезу фактора који воде изопштавању појединца и група. Концепт социјалне искључености првобитно су дефинисали социолози, како би њиме означили нове изворе неједнакости. Овај концепт, у теоријском смислу, указује на разне начине на које појединци могу бити искључени из шире друштвене заједнице.

Бројни аутори, као што су Силвер (Silver), Еткинсон (Atkinson), Листер (Lister), Левитас (Levitas) и други, указују на чињеницу да се појам социјална искљученост први пут употребљава у Француској 1960-их година. Термином искључени „les exclus“ називани су сви они који су били сиромашни и који нису имали право на социјално осигурање и заштиту. Термин „искључени“ први пут је употребио француски државни секретар за социјалну акцију Рене Леноар (Rene Leonard). У Француској републиканској традицији социјална искљученост је дефинисана као својеврсни недостатак солидарности у друштву. Према заговорницима ове традиције, једна од основних дужности државе јесте да обезбеди грађанима одређени минимум пристојног живота или да им осигура право на рад. Грађани којима је пружена помоћ, имају дужност према држави да раде и учествују у јавном животу. Од 70-их година XX-ог века Француска је постепено уводила бројне мере за борбу против друштвене искључености. Временом је, услед утицаја различитих околности и фактора, у интелектуалној заједници Француске дошло до редефинисања и проширења појма на нове категорије становништва. Дефинисано је, такође, да се феномен састоји од објективне и субјективне димензије. Субјективна димензија друштвене

искључености нарочито је интересантна. Она се односила на лични осећај отуђености појединаца и припадника различитих друштвених група у развијеном капитализму. Тако се појам социјално искључени знатно проширио и почео односити не само на оне којима је ускраћена социјална помоћ, већ и на популацију младих, на незапослене и дугорочно незапослене појединце, припаднике самачких домаћинстава и на мигранте.

Појам социјална искљученост почео је врло брзо да се шири из Француске на остатак Европе. Европска Унија први пут спомиње појам социјалне искључености у свом документу из 1988. године. У том контексту Савет министара Европске Уније је 1989. године усвојио Резолуцију о борби против социјалне искључености¹¹. Исте године појам социјалне искључености постаје „саставни део преамбуле Европске социјалне повеље, а у измењеној и ревидираној социјалној повељи уведено је ново право – право на заштиту од сиромаштва и социјалне искључености¹²“. У земљама у транзицији, овај појам није био толико истраживан, нити се о њему много знало.

Ставови теоретичара се разликују када је у питању дефинисање и одређивање појма социјалне искључености. То није изненађење у друштвеним наукама. Једна група аутора сматра да појам социјалне искључености суштински уопште није нов. Напротив, према њиховом мишљењу, појам социјална искљученост је суштински и садржински истоветан са појмовима сиромаштво, маргиналност, поткласа и социјална зависност. Већина аутора се слаже у мишљењу да је појам социјална искљученост нов и вишеслојан феномен и да га је, као таквог, изузетно тешко дефинисати.

У тексту „Социјална искљученост-појам и приступи“ Мацура, Ђокић, Туцовић и Мркаљ наводе различите дефиниције појма различитих аутора. Према Beall i Piron, социјална искљученост представља процес и стање у коме власт, односно држава својом политиком онемогућава појединцима и одређеним друштвеним групама да остваре своја основна права, а самим тим и пуну партиципацију у друштвеном, политичком и економском животу. Према мишљењу Estivill, која тежиште ставља на друштвену и политичку моћ, израз социјална искљученост се односи на процес постепеног удаљавања појединаца, друштвених група и заједница, тако да они постају инфериорни у односу на центар моћи и ограничене ресурсе.

Недовољна прецизност у дефиницији феномена социјална искљученост може се утврдити код анализе појма у оквиру саме Европске Уније. Социјална искљученост је процес који битно утиче на појединце, друштвене групе и заједнице тако што их на систематски начин маргинализује и онемогућава им учешће у друштвеном животу¹³. Маргинализовани и дискриминисани појединци и друштвене групе се налазе на рубу друштва због сиромаштва, недостатка основних ресурса за живот, као и средстава и шанси за доживотно усавршавање. Они немају прилике за образовање и усавршавање, рад и остварење прихода, а самим тим бивају маргинализовани из живота друштвене заједнице. Све ово

¹¹ Рајко Мацура, Александар Ђокић, Милош Туцовић, Ружица Мркаљ, „Социјална искљученост – појам и приступи“, Социјална мисао, Београд, 2011. стр. 105-106.

¹² Исто.

¹³ Исто, стр.108.

доводи до њихог потпуног осећаја немоћи и безнађа. Како би то представио Јохан Галтунг над тим појединцима или маргиналним друштвеним групама врши се „систематско насиље“.¹⁴

Уколико су појединци, друштвене групе и заједнице систематски стављене у подређен и неповољан положај и дискриминишу се на основу њихове различитости, по било ком основу, онда говоримо о њиховој друштвеној искључености. Појединци и друштвене групе могу бити друштвено искључени због различитости, по било ком основу, било да је то национална припадност, раса, верска припадност, сексуална оријентација, класна припадност, порекло, пол, година живота, инвалидитета, болести, миграцијског статуса или места становања.

Често се у стручној литератури може видети да се појам социјална искљученост изједначава са сличним и сродним појмовима, као што су друштвена интегрисаност и сиромаштво. Социјална интеграција се односи на процес прилагођавања појединаца и друштвених група датом друштву и његовим основним вредностима. Са друге стране, код процеса социјалне укључености, дешава се обрнуто, друштво се прилагођава појединцу.

„Друштвена искљученост може сматрати као неуспех и маргинализованост у једном или више следећих друштвених система: 1) демократско-правном систему, који оличава грађанску, односно цивилну интеграцију, 2) радно-тржишном систему, који оличава економску интеграцију, 3) систему социјалне добробити, који промовише социјалну интеграцију, као и 4) породичном систему и систему локалне заједнице, који означава интерперсоналну интеграцију“¹⁵.“ Када говори о интегрисаности појединаца у друштво, Шућур наглашава да треба имати у виду чињеницу да постоје како објективни показатељи те интегрисаности, тако и субјективна искуства и лични доживљаји појединаца. Појединац који је интегрисан у друштво јесте онај који је равноправан са другима, има права и ужива их. Бити интегрисан, у економском смислу, значи имати приступ запослењу и економским добрима. Социјална интеграција подразумева добробит од социјалних накнада и услуга. Интерперсонална интеграција појединаца означава успостављене породичне, пријатељске и комшијске везе. Према његовом мишљењу, између ова четири система постоји јака интеракцијска веза. Уколико је интеграција у оквиру једног од ових система слаба, онда она мора бити јака и изражена у преостала три. Међутим, веома је чест случај вишеструке искључености када је појединац искључен из више друштвених димензија истовремено. Потребно је нагласити да се у социјално искључене особе убрајају само они чланови друштва који, иако то желе, не могу партиципирати у нормалним друштвеним активностима јер им то онемогућују узроци који нису у њиховој контроли. Не можемо говорити о примерима друштвене искључености тамо где се појединци и друштвене групе добровољно повлаче из друштва.

Друштвена искљученост и сиромаштво

¹⁴ Видети шире: Јохан Галтунг, *Мирним средствима до мира*, Службени гласник, Београд, 2009.

¹⁵ Зоран Шућур, „Социјална искљученост: појам, приступи и операционализација“, Правни Факултет, Загреб, 2004. стр 2

Сиромаштво је изузетно значајан феномен који је тесно повезан са феноменом социјалне искључености. Након II светског рата, у капиталистичким земљама, на сиромаштво се гледало као на спорадичан друштвени проблем са којим се друштва нормално суочавају када се појединци, из разних разлога, не могу прилагодити интензивном економском развоју. Иако су постојали аутори који су се у то време бавили покушајем научног објашњења феномена сиромаштво, као што су Beatrice Webb, Charles Booth, Seebohm Rowntree, La Brier и други, ипак морамо истаћи да је постојала велика незаинтересованост аутора за овај проблем. Према њиховом мишљењу, у случају сиромаштва највећа одговорност је на појединцу који мора сопственим напорима и снагама да изнађе начин да се бори и да изађе из тог стања. То је либерални угао гледања. Значајна промена друштва у односу на појаву сиромаштва, десила се 60-их година XX-ог века, када су социјалне службе изашле у јавност са вешћу о раширености сиромаштва у развијеним западним земљама. У то време, све више расте број социолошких и интердисциплинарних истраживања чија је тема истраживања сиромаштво. Насупрот томе, са друге стране, већина комунистичких земаља је негирала сиромаштво, заговарајући став да је оно искорењено. У складу са тим ставом, у комунистичким земљама сиромаштво није било предмет научног истраживања. Јавне расправе о сиромаштву су деценијама биле забрањене.

Треба истаћи чињеницу да појам сиромаштво и појам друштвена искљученост нису истоветни појмови и као такви не могу бити поистовећени, иако су веома испреплетани. Међу ауторима постоји спор око тога да ли је сиромаштво ужи или шири појам од појма социјална искљученост. Тако, на пример, Abrahamson, тврди да су у питању истоветни појмови. Он тврди да многи политичари и владе у развијеним земљама нерадо користе појам сиромаштво, имајући у виду да је у питању негативна друштвена појава. Постоје и они аутори који заговарају став да је сиромаштво облик друштвене искључености.

Сиромаштво можемо посматрати као специфичан облик социјалне искључености, која се испољава на разне начине, као што су: недостатак средстава и прихода за живот, глад, неухрањеност, ограничен приступ образовању и здравственој заштити, повећана смртност услед болести, бескућништво и тако даље. Такође, изузетно је важно нагласити да се појам сиромаштво не односи само на недостатак новца и материјалних средстава за задовољење одређених потреба појединаца. Напротив, оно оставља негативне и дугорочне последице по живот појединца, као и чланова његове породице. Ту, пре свега, мислимо на ограничен приступ образовању, здравственој и правној заштити, запослењу и тако даље. Социјалну искљученост карактеришу материјална депривација, али и бројне предрасуде, дискриминација, изоштеност и маргинализација појединаца и друштвених група. Оно што треба нагласити јесте да сиромашно становништво не мора нужно бити друштвено искључено и обрнуто, друштвено искључени појединци нису нужно сиромашни. Концепт социјалне искључености се базира на ставу да сиромаштво и социјална искљученост нису примарно резултат људске слабости појединаца, нити њихових погрешних избора у животу, него су резултат структуралних друштвених проблема. Свако друштво које настоји да се назове социјално одговорним тежи да дефинише мере за смањење нивоа социјалне искључености. Поред тога, оно настоји да створи друштвене, правне,

политичке, економске и културне предуслове за укључивање дискриминисаних и изопштених у друштвене токове.

Под утицајем процеса транзиционих и демократских промена деведесетих година прошлог века, питању сиромаштва у региону се посвећује све већа пажња. Када говоримо о сиромаштву у Србији, треба истаћи да је у питању веома присутна појава, настала релативно скоро, деведесетих година XX-ог века. Драматичан пад бруто домаћег производа и стандарда грађана, ауторитарна политичка култура, међународна изолација државе, оштре економске санкције, крвави грађански рат, велики прилив избеглица које су нашле уточиште у Србији, као и катастрофални економски губици као последица бомбардовања су основни узроци који су допринели широко распрострањености сиромаштва и друштвене искључености у Србији. Иако је Србија у протеклој деценији имала стабилан економски раст, сиромаштво је још увек веома присутно. На основу резултата истраживања, можемо видети да је у петогодишњем периоду од 2002. до 2007. године, сиромаштво преполовљено: са 14,0% колико је сиромаштво износило 2002. године, на 6,6% 2007. године— око 500.000 особа је избављено из сиромаштва¹⁶. Ако посматрамо профил сиромашних, он је готово непромењен у односу на 2002. годину. Најугроженије је становништво руралног подручја југоисточне Србије, необразовано становништво и незапослени, стара лица преко 65 година живота, као и домаћинства са двоје и више мале деце до 6 година живота. Аутори истраживања указују и упозоравају на чињеницу да се појављује нова категорија сиромашних која је угроженија од просека популације у 2007. години, а то су деца до 14 година старости. Овај податак је интересантан за даља друштвена истраживања.

Узроци друштвене искључености

Да би једно друштво било ефикасније у борби против раширене социјалне искључености, неопходно је дефинисати узроке наведеног стања. Друштвена искљученост се не може победити и сузбити само кроз процес борбе против сиромаштва. Фактори који директно утичу на социјалну искљученост појединца и група су многобројни: политичка и економска моћ земље, професионалност и непристрасност државних институција, правна сигурност, социјално и културно наслеђе, породичне везе, здравствено стање, као и ниво образованости појединаца, пол, животне потребе и стамбени услови у којима појединци живе, висока стопа незапослености, повећана стопа криминала и малолетничке деликвенције, бескућништво и тако даље. Друштвене групе, које карактерише висок степен ризика од друштвене изопштености су: жене, деца, млади од 16-24 године живота, као и старији од 65 година, незапослени, самохрани родитељи, домаћинства са троје и више деце, самачка домаћинства.

Трагајући за узроцима друштвене искључености, Хилари Силвер је учила да у оквиру европске социјалне мисли доминирају три парадигме друштвене искључености: парадигма солидарности, парадигма специјализације и парадигма монопола¹⁷. Свака од

¹⁶ „Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007“ Београд, 2007. стр. 1.

¹⁷ Зоран Шућур, *Наведено дело*, стр 4.

ових наведених парадигми на себи својствен начин научно објашњава узроке социјалне искључености.

Парадигма солидарности карактеристична је за француску републиканску традицију и према њој до социјалне искључености долази када дође до прекидања солидарности, односно социјалних веза између појединаца и друштва.

Парадигма специјализације је карактеристична за англо-америчко подручје и политичку филозофију либералне традиције. Према филозофији либерализма, друштвена искљученост узрокована је специјализацијом и поделом рада, као и социјалном диференцијацијом. Либерална традиција друштво дефинише као поредак који се састоји од различитих социјалних сфера и аутономних појединаца који су добровољно повезани у мрежу. Појединац може да буде искључен, односно дискриминисан у једној, али не нужно и у другим сферама.

Парадигма монопола схвата друштвену искљученост као последицу монопола и моћи које имају појединци и институције на власти, а изузетно је заступљена у политичкој теорији европске левнице. Парадигма монопола схвата друштвени поредак као нужан и наметнут. Према мишљењу ове теоријске традиције, до социјалне искључености долази када институције на систематски начин стављају појединце изван сфере моћи, мимо њихове воље. Они који се налазе у повлашћеном положају имају монополски положај и самим тим имају на располагању контролу оскудних ресурса.

Рут Левитас је, такође, настојала да утврди основне узроке друштвене искључености. Бавећи се овим феноменом она је указала на његова три различита дискурса: редистрибутивни, дискурс социјалне интеграције као и морални дискурс о маргинализованој класи¹⁸. Према њеном мишљењу, редистрибутивни дискурс заговара став да су друштвена искљученост и сиромаштво у узрочно-последичном односу. Дискурс социјалне интеграције третира социјалну искљученост као феномен супротан социјалној интеграцији. Најугроженије категорије, када говоримо о друштвеној искључености, су незапослени или они појединци и друштвене групе које су под ризиком од незапослености. Морални дискурс о социјалној искључености даје акценат на моралним и културним уроцима сиромаштва.

Димензије социјалне искључености

Можемо истаћи да се појам социјалне искључености састоји од три димензије. Ту, пре свега, мислимо на економску димензију, која се односи на незапосленост, као и недостатак финансијских средстава. Иако је ова димензија веома битна, није једина. Не треба изједначити појам друштвене искључености са економском депривацијом. Већина анализа сиромаштва се ослања на податке о потрошњи или о приходима појединаца као главним показатељима њиховог животног стандарда. Када говоримо о економској искључености треба имати на уму да појединци и заједнице могу да доживе ексклузију из

¹⁸ „Изазови нове социјалне политике-социјална укљученост у Србији“, приредила Марија Бабовић, SeConS-група за развојну иницијативу, Београд, 2010.стр.30.

области економије, и у погледу производње и у погледу потрошње. Што се тиче процеса производње, за друштвену укљученост, најважнији фактори су запосленост и партиципација на тржишту рада. У заједницама са високом стопом материјалног сиромаштва све мање људи има посао са пуним радним временом, а стопа незапослености је висока. У таквим друштвима кад појединац једном изађе са тржишта рада, изузетно му је тешко да се на то тржиште врати. Такође, несигурност посла може бити врло значајан узрок социјалне искључености. Сталан и сигуран посао представља један од веома значајних аспеката социјалне интеграције. Треба имати на уму и чињеницу да постоје друштва у којима незапослени имају изузетно јаку подршку породице и пријатеља, те у том смислу, они не морају нужно бити друштвено изоловани. Изапштеност из сфере економије може се догодити и у погледу обрзаца потрошње, то јест, у погледу онога што људи купују и користе у свакодневном животу. Према мишљењу Гиденса, непостојање телефона, немање рачуна у банци, као и бескућништво типични су показатељи економске изолованости појединаца.

Када говори о аспекту политичке искључености, Гиденс¹⁹ нарочито наглашава значај општег и континуираног ангажмана појединаца у политици. Према његовом мишљењу, политичка партиципација јесте један од камена темељаца либерално-демократских држава. У демократским политичким системима грађани су подстакнути да се баве политичким питањима руковођени својим личним интересима. Ипак, треба имати у виду да активно политичко учешће може бити ван домаћаја одређених појединаца и група.

Социјална димензија искључености је подједнако важна за разумевање овог сложеног феномена. Социјалну димензију изопштености карактерише низак степен партиципације грађана, као и неприступачна здравствена нега и образовање. Сиромашни појединци не морају нужно бити друштвено искључени. Они, иако су сиромашни, могу имати приступ тржишту рада, политичким правима, здравственој нези и образовању. Друштвена искљученост води ка изолацији и изопштености када говоримо о мрежи познанстава и социјалном капиталу појединаца. Треба напоменути да су економска, социјална и политичка димензија међусобно повезане.

Истраживања која су спроведена у оквиру земаља западне Европе показују да постоји узрочно-последична веза између друштвене искључености и изолованости и сиромаштва. Новија истраживања о социјалној искључености доводе у питање теоријску и емпиријску валидност ове корелације. Тако, на пример, у нашој традицији и култури, породичне везе су јаке, тако да економска искљученост не мора нужно да значи социјалну изолованост.

Проблем социјалне искључености итекако је актуелан, како у оквиру Европске Уније, тако и у Србији. О проблему социјалне искључености у Европској Унији говоре следећи подаци: „По подацима које је у фебруару 2012. године објавио Eurostat 23 посто становника 27 чланица ЕУ јесте под ризиком сиромаштва и социјалне искључености. Значи, скоро сваки четврти становник Европске уније је на удару сиромаштва. Статистика Eurostat-а добијена је на основу неколико параметара. Прво, ризик од сиромаштва на

¹⁹Видети шире: Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2006.,316-343.

основу прихода, друго, озбиљна материјална ускраћеност (типа немогућности покривања режије и грејања), треће, живљење у домаћинству слабе радне интензивности—где су одрасли чланови остварили мање од 20 одсто свог радног потенцијала и слично²⁰.“ Србија је слаба и недовршена држава у којој је процес транзиције суштински започео тек након 2000. године. Лоше спровођена приватизација је довела до смањења економског развоја, раста незапослености, ниских зарада, као и јачања социјалне и институционалне несигурности. Први национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији за период од 2008-2010. године показао је да је у Србији висок степен друштвене искључености. Економска криза је значајно погоршала положај рањивих група на тржишту рада. Ту нарочито мислимо на младе, особа без квалификација, рурално становништво, маргиналне друштвене и етничке групе, избегла и расељена лица.

Важан задатак Србије у процесу придруживања Европској Унији јесте учешће у процесу социјалног укључивања. Један од првих корака за праћење социјалне укључености у Србији била је израда Владиног извештаја „Праћење друштвене укључености у Србији“. Влада Републике Србије је 2009. године успоставила Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, а 2010. године је образовала Радну групу за социјално укључивање. На овај начин дат је значајан допринос борби против друштвене искључености у Србији.

Будући да Србија настоји да постане пуноправни члан Европске Уније, она ће морати све више да прихвати и примени правну регулативу из области социјалне заштите, као и да настоји да да подстицаје за социјално укључивање појединаца и група. Треба напоменути да је неопходно прилагодити мере за социјално укључивање које заговара Европска Унија нашим приликама, наслеђу и нашим друштвено -историјским специфичностима.

Значај и начин остварења социјалне кохезије

Социјална кохезија представља средство за остварење дугорочног развоја друштва. Да би друштва била стабилна и да би успешно функционисала она треба да теже кохезивности. У том смислу, многи аутори кохезију одређују као „лепак“ који повезује друштво. Различита друштва карактеришу различити начини разумевања и дефинисања појма социјална кохезија. Томе највише доприносе историјске прилике, као и веровања и вредности које грађани негују. Социјална кохезија у једном друштву може бити остварена на три начина: 1) посредством смањења социјалне искључености, сиромаштва и друштвене неједнакости, 2) кроз стварање социјалног капитала, подстицањем различитих облика грађанског ангажовања и стварањем високог међуљудског и друштвеног поверења и 3) кроз друштвену покретљивост. Што је степен друштвене покретљивости већи, то је већи и степен социјалне кохезије и обрнуто. Сва три начина преко којих се може остварити социјална кохезија су подједнако важна и значајна. У пракси се, међутим, често дешава да поједина друштва пренаглашавају један од ова три начина успостављања кохезивности. Тако је, на пример, у америчком друштву снажно промовисана идеја

²⁰ Снежана Грк, „Друштвени ефекти изопачености модерне економије“, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, 2/2012, стр. 132.

друштвене покретљивости, заснована на раду и способности појединаца. У оквиру земаља чланица Европске Уније, социјална кохезија се најпре остварује посредством модела социјалног укључивања. На тај начин друштво тежи да свим својим члановима осигура добробит, сведе неједнакост на минимум и избегне поделе. Ипак, једно је сигурно. На који год начин друштво изабере да гради своју кохезију, она је могућа само уколико су институције у стању да подрже настанак заједничких вредности, међусобну сарадњу чланова друштва.

Треба имати на уму чињеницу да ниједно друштво није кохезивно у потпуности и да сваком друштву социјална кохезија треба да буде дугорочни циљ коме тежи. У том смислу, остварење социјалне кохезије јесте не само политички циљ, него и средство економског напретка једног друштва. Уколико једно друштво жели да буде хармонично, утемељено, стабилно и напредно оно мора тежити остварењу кохезивности. Бројна истраживања показују да се друштва која поштују начела социјалне кохезије стабилније развијају, а њихов раст је одрживији, задовољство животом је веће, грађани су срећнији, радије добровољно пристају да плаћају порезе и доприносе економском просперитету земље. Многи теоретичари су дефинисали главне претње развоју концепта социјалне кохезије. Ту можемо навести: повећање неједнакости дохотка, незапосленост, криминал, урушавање традиционалне породице, повећана сегрегација мигрантских заједница, политички екстремизам и тероризам, слабљење социјалног капитала у друштву.

Као што сматра професорка Лакићевић, начела социјалне правде и социјалне кохезије се заснивају на одређеним начелима: начелу једнакости појединаца пред законом, једнакости у приступу квалитетним и свима доступним услугама, начелу избегавања дискриминације особа које имају посебне потребе, као и начелу одржања правичне фискалне политике засноване на принципу редистрибутивног опорезивања.

Принцип и начело кохезивности подразумева стално преиспитивање улоге различитих актера и надлежних институција тог друштва. Једно од основних стубова на којима почива начело кохезивности јесте поштовање начела равноправности његових чланова. Изградити социјално праведно и кохезивно друштво немогуће је уколико је у њему висок степен друштвене искључености и сиромаштва. Основни узрок томе јесу недовољно јаке и стабилне, професионале и непристрасне институције. Држава у којој не постоји изграђена мрежа институција и институционалних механизма и процедура може се окарактерисати као слаба држава која не може да одговори изазовима које јој намеће савремено друштво. Један од најсигурнијих начина у изградњи кохезивног и инклузивног друштва јесте изградити мрежу јаких институција. Орсолија Лелкес сматра да друштвено искључени појединци и групе имају тенденцију да буду више незадовољни. Према мишљењу аутора Фоа, у друштвима која имају низак степен социјалне кохезије и у оквиру кога постоји велики број друштвено искључених, ефикасност ће бити јако ниска, а економски раст неће достићи свој оптимум. У таквим друштвима, према мишљењу овог аутора, се повећавају трансакциони трошкови. Wilkinson и Pickett сматрају да неједнакост као последица друштвене искључености слаби живот у заједници, смањује поверење и повећава стопу насиља. Дуготрајна искљученост и неједнакост појединаца ствара вишак неповерења и

мањак осећаја припадности друштву. Ротштајн и Кумлин истичу да постоји директна корелација између тога како људи перциперију функционисање администрације институција, то више осећају друштвено поверење у своје суграђане, али и обратно: што више људи има већи степен поверења у другог-друге, то више њих верује и у друштвене институције. Роберто Фоа сматра да су „социјално кохезивна друштва она у којима постоје институције које негују обрасце сарадње између различитих етничких и религијских групација²¹“. Асеомглу и Робинсон сматрају да поверење између људи није независан узрок, већ је резултат деловања институција. Ову идеју заступа и Ротштајн који најчешће узроке неделотворног рада институција у друштву види у раширеној корупцији, незаконоу, деловању мафије и разних моћних група и лоше осмишљеним програмима социјалне заштите. Ротштајн наводи да су за успешно функционисање институција и система потребне три ствари. Прва кључна ствар је „посвећена акција државе и њених лидера“, који треба да гарантују и поштују непристрасност јавних институција. Друга препорука подразумева постојање таквих институција које разматрају предлоге и идеје које долазе из друштва и своје одлуке усмеравају према том друштву. Трећа препорука се односи на изградњу тзв. универзалних институција-институција које су објективне и непристрасне у свом раду, за које су сви грађани једнаки. У друштвима у којима институције не поштују овај принцип универзалности, долази до дискриминације, нестанка поверења, али и социјалног капитала, као једног од главног елемента социјалне кохезије. Уколико виде да институције омогућавају широко распрострањене преваре и злоупотребу, грађани могу у потпуности довести у питање постојање солидарности. Варање и избегавање правила се шире друштвом као зараза уколико опстају у дужем временском периоду. Висок ниво неповерења у друштву неповољно утиче и на сакупљање пореза. Већина грађана би желела да плаћа мањи порез, што са собом повлачи и мање услуга које обезбеђује држава. Међутим, уколико грађани желе више услуга и осигурања, онда се подразумева да и порез у тим друштвима мора бити већи. Амбициозно истраживање из 2009. године у Данској указује на чињеницу да грађани Данске радо плаћају веома високе порезе у замену за квалитетне услуге, као што су здравствене услуге, брига о деци, образовање, брига о старима. Иако земља са највећим порезима на свету, Данска је по свим истраживањима и земља са највишим степеном социјалне кохезије. Кључни разлог за то је чињеница да грађани Данске за високи порез добијају квалитетне услуге.

Улога државе је да на себе преузме улогу некога ко врши прераспodelу могућности у друштву и ко осигурава да одређени ресурси и услуге буду доступни за све, чиме се промовишу принципи социјалне инклузије, једнакости и кохезивности. Држава својим мерама може да смањује разне видове систематске друштвене искључености и неједнакости, као што су неједнакост прихода и имовине, неједнаки приступи образовању, здравству и запошљавању. Она треба да осигура универзални приступ јавним услугама, што подразумева непристрасност, објективност и једнак третман, као и да ствара такав институционални оквир у коме ће појединци осећати довољно поверења.

²¹ Видети шире: Жарко Шундерић, „Улога институција у стварању социјалне кохезије“, ФЕФА, Београд, 2015.

Липски је међу првима указао на „велики раскорак који постоји између онога што владине политике говоре да ће учинити и онога што се заиста дешава када се политика спроводи “. Уличне бирократе су радници јавне службе који су у оквиру свог посла у интеракцији са грађанима и који имају значајну дискрецију у остваривању свога рада. Они представљају прву линију власти према грађанима. Највећи изазов за остварење социјалне укључености, као и кохезије јесте управо у недовољном складу разумевања јавних политика између доносиоца одлука, са једне стране, и уличних бирократа са друге стране. Што је разлика у разумевању јавних политика већа између ове две групе, то је сигурније да се закони и правила у друштву не спроводе и да нису исти за све. Због тога је за кохезивно и инклузивно друштво неопходно успоставити знак једнакости између закона и њихове примене. Моћ „уличних бирократа”, како их је назвао Липски, у слабијим системима и мање кохезивним друштвима може бити у појединим тренуцима јача од доносилаца одлука. Колико је значајна улога институција, државе и социјалне политике у промовисању начела инклузије и кохезивности, говори нам у прилог податак да у неким сиромашним општинама у Србији број грађана који користе новчану социјалну помоћ је висок, док је у неким општинама сличног статуса број корисника социјалне помоћи занемарљив. Својим мерама, социјална политика би требало да обезбеди да најугроженији део становништва кроз разне врсте социјалних давања и услуга буде у служби остваривања социјалне инклузије и кохезивности унутар друштва. Међутим, начин на који је систем уређен и начин на који функционише у пракси значајној мери је у супротности са оним што је његова функција. У начину функционисања система социјалне заштите постоје бројне препреке које директно утичу на обезбеђење социјалне инклузије и кохезивности у друштву. У пракси се често среће и ситуација да неки корисници социјалне заштите, који не испуњавају законом прописане услове, а који објективно имају потребу за социјалној помоћи, не могу остварити помоћ. Насупрот томе, појединци који формално-правно испуњавају услове за остваривање права из области социјалне заштите, објективно нису толико социјално угрожени. Права из система социјалне заштите тако су дизајнирана да они којима су она највише потребна имају највеће потешкоће да их остваре. Систем социјалне заштите у Србији није у могућности да обезбеди значајније остваривање социјалне инклузије и кохезивности унутар друштва. Потребне су опсежне промене унутар овог система, како би се смањио број друштвено искључених, а самим тим се значајно утицало на изградњу социјално кохезивнијег друштва.

Закључак

Кључни чинилац за успешно функционисање кохезивних друштава је висок степен поверења, тамо где поверења нема, повећавају се поделе, нестабилност и сукоби, што утиче на успоравање или заустављање економског раста. У друштвима без социјалне кохезије, трансакциони трошкови су превелики, а економски раст неодржив. Јаке институције представљају предуслов за развој социјалне инклузије и кохезивности у друштву. Оне треба да осигурају да грађани буду укључени у друштвене процесе, да се друштвени договори и прописи спроводе и да стварају оквир за економски напредак, као и осећај благостања и праведности у друштву. Друштва која почивају на принципима инклузивности и кохезивности су тесно повезана са концептом одрживог раста. Са друге

стране, социјална кохезија је концепт који зависи од много фактора, па је стварање социјалне кохезије сложен друштвени процес који захтева сарадњу између бројних учесника и време да би се дошло до резултата. У процесу изградње социјално кохезивног и функционалног друштва, кључно је борити се против свих појавних облика друштвене искључености. Једно од основних стубова на којима почива начело кохезивности друштва јесте поштовање начела равноправности његових чланова. Изградити социјално праведно и кохезивно друштво немогуће је уколико је у њему висок степен друштвене искључености.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1) Јохан Галтунг, *Мирним средствима до мира*, Службени гласник, Београд, 2009.
- 2) Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2006.
- 3) Снежана Грк, *„Друштвени ефекти изопачености модерне економије“*, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, 2/2012.
- 4) Мира Лакићевић, *„Социјални профил Европске Уније“*, ФПН Годишњак, Београд, 2010.
- 5) Рајко Мацура, Александар Ђокић, Милош Туцовић, Ружица Мркаљ, *„Социјална искљученост – појам и приступи“*, Социјална мисао, Београд, 2011.
- 6) Слободан Сокић, *„Социјална држава и стратегија редуковања сиромаштва и остварења социјалне кохезије (Србија 2000-2013)“*, Факултет политичких наука, Београд, 2016.
- 7) М.Хараламбос,М.Холборн, *Социологија*, Голден маркетинг, Загреб, 2001.
- 8) Жарко Шундерић, *„Улога институција у стварању социјалне кохезије“*, ФЕФА, Београд, 2015.
- 9) Зоран Шућур, *„Социјална искљученост: појам, приступи и операционализација“*, Правни Факултет, Загреб, 2004.
- 10) *„Изазови нове социјалне политике-социјална укљученост у Србији“*, приредила Марија Бабовић, SeConS-група за развојну иницијативу, Београд, 2010.
- 11) *„Праћење социјалне укључености у Србији“*, Влада Републике Србије, Београд, 2010.
- 12) *„The multi-dimensional analysis of social exclusion“*, Ruth Levitas and alt, University of Bristol, 2007.
- 13) *„Праћење друштвене укључености у Србији“*, Тим за имплементацију ССС, Влада Републике Србије, 2009.
- 14) *„Студија о животном стандарду: Србија 2002.,2007., 2008.“*, Републички завод за статистику и Светска банка, Београд, 2008.